Vol 5 Issue 10 April 2016 ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.oldgrt.lbp.world

ISSN: 2231-5063 Impact Factor : 3.4052(UIF) Volume - 5 | Issue - 10 | April - 2016

Golden Research Thoughts

GRT

कार्ले लेणी एक ऐतिहासिक अभ्यास.

खरात पूजा विनोद
ए.म.ए. (इतिहास) ,
मु. सा. काकडे महाविद्यालय, सोमेश्वरनगर, ता. बारामती, जि. पुणे.

प्रस्तावना : –

कोणतेही नगर हे काही एका दिवसात वसत नाही. अगर एका दिवसात घडत नाही. एखादया नगराची सर्वांगीण जडणघडण ही काही दशकांची, काही शतकांची सतत चालू असणारी प्रक्रिया असते. ऐतिहासाचे अनेक प्रकार पाडले जातात. किल्ले, लेणी त्यांची पध्दती इत्यादींची वर्णने म्हणजे इतिहास अशीू परवापर्यंत लोकांची समजुत होती. दुसऱ्या शब्दांत इतिहास म्हणजे लढाया व सनावळया अशीच ती संकल्पना होती.

सामाजिक इतिहास, सांस्कृतिक इतिहास, आर्थिक इतिहास धार्मिक इतिहास असे किती प्रकार निर्माण झाले.

भारत सरकारने या लेणीला दिनांक 26 मे इ.स. 1906 रोजी महाराष्ट्रतील राष्ट्रीय संरक्षित स्मारक म्हणून घोषित केलेले आहे.

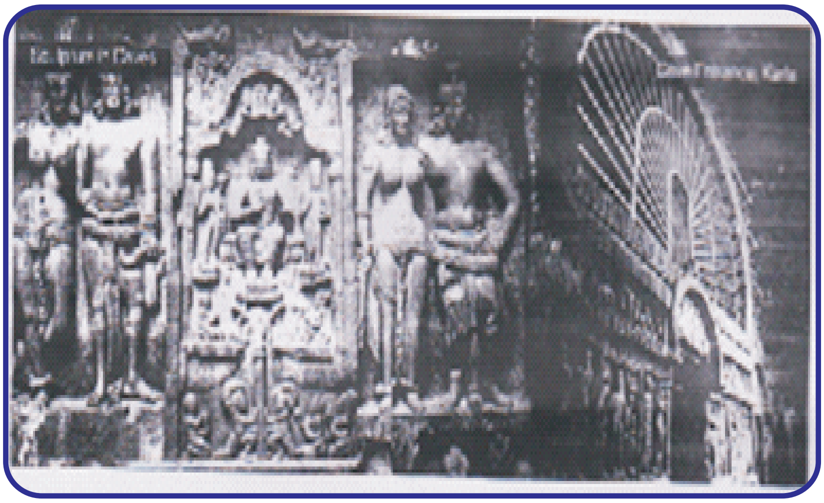

कार्लालेणी उदिष्टे –

1.कार्ले – भाजे लेणी या ऐतिहासिक लेण्यांचे महत्व जाणून घेणे.
2.सांस्कृतीक वारसा जतन करणे
3.विविध चित्र शैली, बौद्ध शिल्पकलांचे निरीक्षण करता यावे.
4.पर्यटस्थळ म्हणून लोकांचा आर्थीक विकास वाटू लागता.
5.सामाजिक, आर्थिक जिवनाचा विकास घडून येऊ लागला.

कार्लालेणी लेण्यांचे स्वरूप –

1.सोळा लेण्यांचा गट आहे.
2. एक 'चैत्यगृह ' आणि विहार आहेत. कार्ला लेणी विहारातील शिल्प उरावद शकाचिपती राजाने 120 साली बांधले.
3. तेथील चैत्याची उभारणी 'तश्पन्न' नावाच्या शासकाने यापुर्वी म्हणजे इ.स. पूर्व 41 व्या वर्षी केली होती असे म्हणतात.

सिहस्तंभ

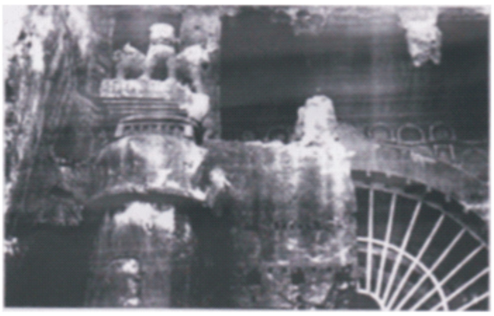

पुण्याच्या वायव्येमुळे 45 km अंतराळ मावळा तालुक्यामध्ये आहेत. पुणे –मुंबई कामशेत गावापासून या लेण्यांकडे जाणारा रस्ता आहे. या लेण्यांच्या निर्मितीचा काळ हा इ.स. पूर्व पहिले शतक हा आहे. इथे 2 पूर्ण आणि 2 अपूर्ण अशा बौध्द लेणी असून काही खडकांत खोदलेली पाण्याची टाकी आणि स्मारक स्तुप अशा गोष्टी आहेत.

चैत्यगृहात एक दगडात कोरलेली जाकी असून दालनाच्या उंच खाबांवर पाणी आणि त्यावर बसलेले स्वार असे शिल्प कोरलेले दिसते बेडसे इचला विहार त्याच्या चापाकृती विचान आणि आणि गजपृष्ठाकृती छप्पर या रचनेतुने अगदी निराळा आणि वैशिष्टयपुर्ण झाला आहे.

कार्ला लेणी –

कार्ला लेणीसुद्धा मावळा तालुक्यात असुन त्या पुणे मुंबई महामार्गजवळ आणि माजे लेण्यापासून फक्त 8 कि. मी अंतरावर आहेत. या लेण्यांच्या निर्मितीच्या काळ इ.स.चे 1 ले ने 5–6 वे शतक असा आहे जरी इथे प्रत्येक 15 बौद्ध लेणी असली तरी सद्धा भारतातील बौद्ध लेण्यांमधील यांना अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. मुख्य चैत्यग्रह हे भारतातील सर्वात मोठे चैत्यग्रह असुन ते स्थापत्य मुर्तीकला आणि अभिलेख या सर्व दृष्टिने अत्यंत संपन्न आणि महत्वाचे आहे. बऱ्याचशा खांबावर ब्राम्ही लिपी आणि प्राकृत भाषेतील अभिलेखा कोरलेली असुन मुख्यत्वे त्यात देणगीदारांचे नावे आणि त्यांची गावे कोरलेली आहेत.त्याचबरोबर इ.स. च्या 1 ल्या दुसऱ्या शतकातील राजघराण्यांनी कोरलेले खुप मोठे अभिलेख इथे पाहायला मिळतात.

कान्हेरीच्या चैत्यगृहीशी साम्य आहे असे मानले जाते. कारण तिथे असे दोन्ही स्तंभ दाखवलेले आहेत. चैत्यग्रहाबाहेर सज्जा कोरलेला आहे.

चैत्यगृहाच्या सज्जात या लेण्यांच्या करवित्याचा लेख करवित्याचा लेख आहे.

" वेजयंतितो सेठीना भुलपालेन सेलघरम
परिनिठापितम जंबुदिपम्दी उतमम् "

वैजयन्तिचा श्रेष्ठी भुतपाल याने तयार केलेले हे लेणे जम्बुंद्वीपात उत्कृष्ट आहे होतो.

कार्लालेणींचा लेख –

कार्ल्याच्या या लेण्यांमध्ये ' ब्राम्ही ' लिपीतले 35 लेख दिसून आले आहेत यातील बहुतेक दानधर्म विषयक आहे. या लेखातुन तत्कालीन समाज त्याचे नाते सबंध रूढीपरंपरा व्यापार व्यवसाय चलन असे अनेक विषय समजु शकतात.

धेनुकाकट म्हणजे आजचे डहाणु सोपारक (आजचे सोपारा) करिजक कार्ल्याच्या उत्तरेला आसलेल्या(कांनगाव) प्रभास म्हणजे आजच्या काढेवाड भागातील प्रभास तिर्थ वैजयंती म्हणजे आजचे कर्नाटकमधील उत्तर कन्नड जिल्यातील वनवासी आशा अनेक गावांचे उल्लेख या लेखांतुन दिसुन येतात चैत्यगृहाच्या व्हारांडयाच्या भिंती वरील एका लेखात ' मामालाहार ' हा शब्द आलेला आहे तत्कालिन समाजव्यवस्थेत एखादया ठराविक गावांच्या प्रदेशास प्रसाशकीय भागास आघरा असे म्हणत तर 'मामल' म्हणजे आजचे मावळ तालुकयाचा हा सर्वात प्राचीन उल्लेख असावा या लेखांमधुन वढकी (सुतारकाम) गंधक (सुंगधी द्रव्याचा व्यापार) अश्या काही व्यवसायांची ही ओळख होते.

एकवीरा देवी मंदिर व कार्ला लेणी

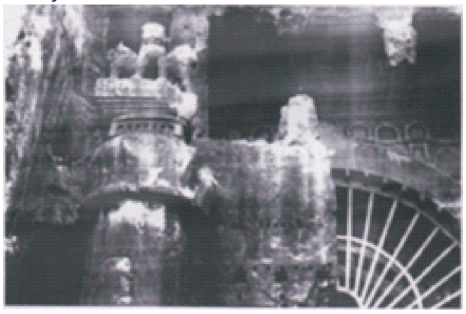

इतिहास प्रसिद्व बौद्व लेणी –

इंद्रायणी काठी नदीच्या खोऱ्यात सुमारे पाचशे फुट उंच डोंगरमाथ्यावर आई एकविरेचे स्थान आहे त्याला लागुनच जग प्रसिद्व कार्ला लेणी आहेत कार्ला हे स्थान मु वेहेर गाव तालुका मावळ जिल्हा पुणे येथे प्राचीन बुद्वाचा विहार असल्यामुळे या ठिकाणाला विहारगाव असे नाव पडले.

आई एकाविरा किंवा कार्ला लेणी अभ्यास जेव्हा या विषायाला हात घालतात तेव्हा तेव्हा प्रत्येकाच्या मनात हाच प्रश्न उभा राहतो कि मंदिर पहिली की लेणी पहिली संपुर्ण भारतामध्ये हजारो तीर्थक्षेत्र आहेत पण त्यातील काही ठिकाणचीच माहिती लेखी स्वरूपात आलेली आहे त्यामुळे प्रत्येक ठिकाणातील माहिती मध्ये जर तरची भाषा करावी लागते कल्पना करावी लागते त्यामुळे प्रत्येक इतिहासकाराने लेखकाने आपआपल्या परिने इतिहास लिहीला

1. भाजे लेणी
2.बेडसे लेणी
3.कार्ला लेणी

कार्ले –भाजे – बेडसे लेणी :–

लेणी किंवा शैलगृह हयांची निर्मिती काही फक्त लोकांना राहण्यासाठी म्हणुन केलेली नव्हती लेण्यांचा अभ्यास करताना तत्कालीन जगातील सामाजिक सांस्कृतिक आणी धार्मिक प्रथा परपंरा ज्यापुढे वर्षानुवर्षे चालत राहील्या आहेत ज्यांची छाप पुढच्या पिढयांवर पडलेली आहे यावर मोठा प्रकाश पडतो भारतातील शैलगृहापैकी सर्वात जास्त आणी सुंदर लेणी महाराष्ट्रात आहेत त्यातही कार्ले भाजे आणी बेडसे यातिल बौद्व लेणी तर मुद्दाम जाऊन पाहिल्या पाहिजेत.

भाजे लेणी –

पूण्याच्या वायव्येला 56 km अंतरावर पुणे – मुंबई महामार्गावर पुणे जिल्हयातील मावळ तालुक्यात खोदलेल्या आहेत. हा एक 25 बौध्द लेण्यांचा समुह आहे यांच्या निर्मितीचा कालावधी इ.स.पूर्व 2 रे शतक ते इ.स.चे 2 रे शतक एवढा मोठा आहे. यापैकी फक्त एक चैत्यगृह ज्यामध्ये स्तुप असती असे प्रार्थनास्थळे असून बाकीचे सर्व विहार आहेत. या ठिकाणी पवित्र मिक्षुच्या स्मरणासाठी दगडामधून 14 स्तुप खोदुन काढलेले आहेत. काही स्तुपांवर पुजपनीय भिक्षुंचा नावे कोरलेली आहेत. या गुहांच्या व्हारांडयामध्ये काही कथनशिल्पे कोरलेली आहेत. यात काही कथा आणि रक्षकदेवता यांच्या मुर्ती कोरलेल्या दिसतात.

बेडसे लेणी –

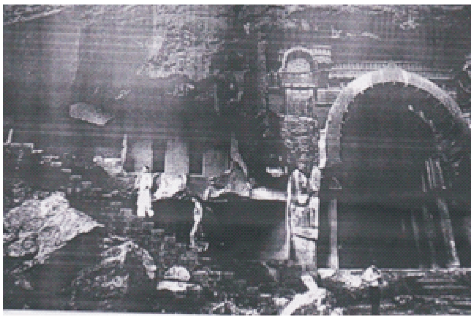

कार्ला लेणी व पर्यटक

कार्ला लेणी –

कार्ले ही प्राचीन काळी ' वलुरक ' नावाने ओळखली जाणारी ही लेणी आहेत. बुध्दाच्या जीवनावर आधारलेल्या या दगडी गुंफा पुण्यांच्या वायव्येला 66 कि. मी अंतरावर लोण्यावळया नजीक आहेत.

बोरघाट सातवाहनकालीन प्राचीन बंदरे कल्याण आणि सोपारा या ठिकाणांहुन ' तेर ' या प्राचीन ठिकाणास जाण्याच्या मार्गावर आहे.

इ.स.पूर्व पहिले शतक ते इ.स. पाचवे शतक या काळात ही लेणी खोदली गेली.

चैत्यगृहाच्या दाराशीच डाव्या हाताला एक सिंहस्तंभ कोरलेला आहे. भारतात अशोकाने असे स्तंभ उभे केले होते. या मालिकेतील सारनाथच्या धर्तीवर हा इथला जाणारी सिंहस्तंभ कोरलेला आहे. हा स्तंभ पंचेचाळीस फुट उंचीच आहे. त्याची बैठक वर्तुळाकार आणि अंग सोळा कोनांमध्ये घडवलेले आहे. स्तंभाच्या अग्रभागी एक वर्तुळाकार कळस दिसुन येतो. त्यावर आमलक हर्मिकेचा चौथरा आहे. या संचावर चार सिंहाची आकृती कोरलेली आहे. या स्तंभाचा करविता ' महारठी ' अग्गिमित्रणक 'याच्या दातृत्वाचा भाषेतील लेख दिसतो.

चैत्यगृहाच्या उजव्या बाजुसही पुर्वी स्तंभ आणि त्यावर चक्र असावे असे अभ्यासकांना वाटते. याची एक सुचक शिल्पाकृती चैत्यगृहातील एका खांबावर काढलेली आहे. इथे सिंह आणि चक्र असलेल्या खाबांमध्ये स्तुप दिपत आहे. याशिवाय या चैत्यगृहाचे

ब्राम्ही लिपी

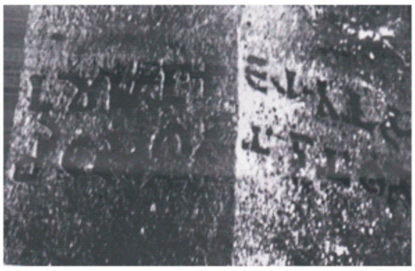

कार्ला लेणीत खोदलेली गुहा

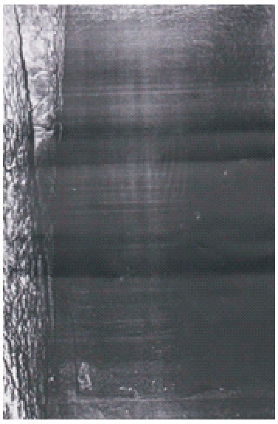

चैत्याची उभारणी ' तश्पन्न '

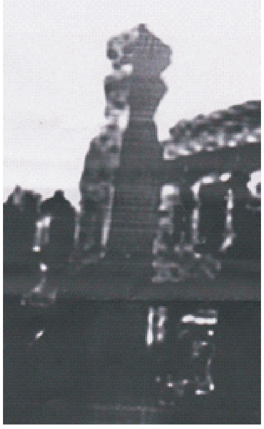

निष्कर्ष –

कार्ला लेणी ही भारतातील प्रसिध्द बोध्द लेणी आहेत. या लेण्यांमध्ये तत्कालीन बोध्द स्तुप आणि शिल्पांचा समावेश करण्यात आला आहे. सदर लेणी ही अत्यंत प्राचीन असुन यातुन तत्कालीन स्त्री पुरूष संबंध सामाजिकता आणि बोध्द धार्मिक घटनांवर प्रशक टाकण्यात आला आहे. अत्यंत रेखीव आणि देखनीलेणी म्हणुन या लेण्यांचा उल्लेक करावा लागतो.

महाराष्ट्राच्या विविध भागातुन येणाऱ्या पर्यटकांसाठी ही लेणी एक आकर्षण ठरतात या एकवीरा डोंगरावर एकविर देवीचे एक प्राचीन सुरेख मंदिर आजही आस्तित्वात आहे.

माझ्या मताप्रमाणे आई एकविरेच्या मुर्ती त्या ठिकाणी त्या लहानश्या गुहेत होतीच. म्हणजे ती लेण्यांच्या अगोदर पासुनच तिथे आहेत. पण मग लेणी कोरण्यासाठी बरीच वर्ष लागली. बरच मनुष्यबळ लागल असेल. त्यामुळे त्या ठिकाणी तेथे बरीच वर्दळ असेल मग इतक्या माणसापैकी कोनालाच देवीचे ते स्थान दिसले नसलि का ? आणि जर का दिसले असेल तर मग त्यावेळी ज्याप्रणाणे आत लेण्यात स्तंभ लेखन करून त्यांचे म्हणजे तेथे त्यांनी मंडले आहे. म्हणजे प्रत्येक स्तंभावर राजाने नाव किंवा इतर माहिती कोरली आहे हे दिसुन येते.

संदर्भ सुची –

1.ऑक्टोबर इ.स. 2013 रोजी पाहिले.
2.पुस्तक एकवीरा देवी प्रकाशन पुणे
3.दत्त नाली – बुध्दिस्ट सेक्ट इन इंडिया 1998 पृष्ठ नं. 62
4.जयंत गडकरी –सामाजिक आणि धार्मिक 19996 – 1998 पृष्ठ नं. 198

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- ✶ International Scientific Journal Consortium
- ✶ OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.www.oldgrt.lbp.world